

Nnyocha Abụ Ọnụ N'oge Ugwu A

Ọparah Chinwendu Everista

Department Of Linguistics and Nigerian Languages

Alvan Ikoku Federal College of Education, Owerri

+2348033878731

chinwendueverista@yahoo.com

Ụmịedemede

Abụ ọnụ malitere kemgbe gboo ndị Igbo malitere ndụ ha. ọ bụ eziokwu na e nwere ọtụtụ abụ dị iche iche, ma na abụ ọnụ bụ nke ndị Igbo ji anọrị oge ma na- egosipụta ọnọdụ ahụmiihe nke ụwa. Uru abụ ọnụ bara dị ọtụtụ dika ọrụ aka mmadụ, ikwalite mmepe na idozi obodo, igbazi ndụ ndị ime obodo na ndị na-achi obodo, ikwalite omenaala na ọdịnaala obodo mana agbazikwa akparamagwa ndị ndorondoro ọchịchị. Ebumnuuche edemede a, bụ ichoputa ma akanka e ji enyocha abụ ọnụ Igbo ọ dabara adaba. E ji usoro ntọsasi nyochaa abụ ọnụ dị iri na abụọ ebe e lebara anya bụ nkenụdị abụ ọnụ, isiokwu abụ ọnụ, ndoko na asụsụ e ji kpọọ ya bụ abụ (ebe e lekwasara anya na asụsụ bụ n'atumatuokwu ndị putara ihe n'abụ ndị a. A chọputara na abụ nke oge ugwu a bụ ọrụ nka nke e ji agbasa ozi na-akwalite ọganiihu nke obodo ka ihe ọjọọ hapu idị n'obodo. E nyere ntuziaka dị iche iche ka ndị ọchịchị na ndị nhazi agumakwukwọ kwadosie abụ ọnụ ike maka ọdịmma nke obodo, maka onyokometa nọkwa na-enyo akparamagwa onye ọ bụla .

Okwu Mmalite

Ndị Igbo bụ otu n'ime agburu atọ putara ihe n'obodo anyị bụ Naijiria bụ ndị e ji otutu omenaala mara. Omenaala ndị a dika Anozie (2003) siri kowara gunyere: Ilu nwaanyi, ime omugwo, egwu, iru mgbede, echichi di iche iche dgz. Omenaala ndi a na-eziputa uzọ di iche iche ndi Igbo si ebi ndu n'ala ha, o metutara otutu ihe na ndu ndi Igbo dika oru aka, asusu, egwu, okpukperechi, ochichi, nsqala, ebe obibi, nkwenye na emume ha.

E nwere usoro omenaala ndi Igbo ji eme ihe tupu ndi ocha abia na-agbata (1479 ruo 1477). N'oge a, inyefe omenaala n'aka umuaka na esite n'ime ezinaulo ruo umunna, site n'umunna ruo n'oha obodo. uzọ ozọ e si akuzi maka omenaala n'oge mgbe ochie bu site n'agumagu di iche iche, nke na-eme ka umu Igbo tolite n'usoro omenaala obodo ha. Agumagu ndi a gunyere akukoala di iche iche dika, akuko ifo, akuko nkokiriko, akuko mbido, aguguala dg, tinyerekwa abu uri (egwu) di iche iche. Site n'uzo di otu a ndi Igbo na-egosiputa nsirihu uwa, akparamaagwa na omenaala ha.

Agumagu dika Nwadike (1987) siri kowaa, nwere agumagu ugbo a. Ya bu nke e dere ede na agumagu odinaala ya bu nke edeghi ede. Nke a na-akowa ka obodo siri diri, akparaagwa, usoro obibi ndu ha na onodu. Mmadu hutara onwe ya, dika mgbe mmadu nwere obi anuri, afọ ojuju, iruaju nakwa ikpalite mmuọ mmadu.

Agumagu odinaala bu ebe abu onu dabara bu uzọ e si egosiputa omenaala, odinaala na odibendi. Mgbe ochie e nweghi uzọ e si edeputa ihe Ma o bu igwe e ji ebiputa akwukwo, o bu onu nkiti ka nne na nna ji enyefe umu ha omenaala obodo ha n'aka. Nkuzi na-esite n'ezinaulo banye n'umunna site n'umunna banye n'ogbe site n'ogbe banye n'oha obodo. Site n'uzo di otu a nyefee omenaala n'aka umu ha.

Agumagu odinaala na-abukari ihe e kwuru n'onu, o na-enwekari mgbanwe maka na o bughị naani otu onye na-agu ya, ufodu mmadu nwere ike itinye Ma o bu wepu ihe ufodu ma ha na-abu abu, iji rutu aka n'agwa di iche iche dika agwa oma

Ma ọ bụ agwa ojoo nke di n'obodo. Ndi biri ezi ndu na ndi biri ajo ndu na-esite n'uzo agumagu odinaala (abu onu) katoo omume di otu a.

Abu nwere ike ibu nke odinaala (abu onu) ya bu nke e kwuru n'onu. Ma ọ bu nke ugbo a: ya bu nke e dere ede nke onye deputara abu ahụ putara ihe n'ebe ọ nọ wee guputa ya bu abu. Ugonna (1980) hutara abu odinalaa dika naani ekwurunoonu edeghi ede, di n'ahiri n'ahiri. Ma ọ bu n'ogbara n'ogbara nwere ndanusoro a na-ekwe ekwe. Ma ọ bu agu agu.

E nwere nkenụdị abu di iche iche dika Nwadike (1987) siri kwaa nke a chikotara n'okpurukpu isiokwu isii ndi a. Abu otito, Abu nkocha, Abu akwa ariri/iru uju, Abu ofufe/ekpere, Abu oru/agma na Abu umuaka. E nwere oge di iche iche e ji abu ha. Abu ọ bu la ga-adaba n'otu isiokwu nkenụdị abu ndi a, nke na isiokwu abu ka e si achoputa udi abu ọ bu. Imaatu:

Abu Otito: Nke a bu abu e ji eto Chineke. Ma ọ bu mmadu maka ike ọ kpara, Ma ọ bu oru oma ọ ruru. E jikwa udi abu a eto ndi nna nna anyi (ndiichie) kpara ike were nwuo, iji mee ka ha na-enwe obi utọ ebe ha nọ. Imaatu:

O mere ihe m jiri kpoo ya dike n'agma

O mere ihe m jiri kpoo ya (2x)

O mere ihe m jiri kpoo ya dike n'agma (2x)

Abu a bu nke umu mmadu ji eto Chineke maka oru oma ya na ndu mmadu, iji mee ka obi di ya mma.

Abu Nkocha/Abu Ikpe: Abu a ka e ji akoputa ihe ojoo mmadu mere iji mee ka ọ mara na anya umu uwa na-ele ya, ka o wee mgbanwe n'ime ndu ya. Imaatu:

Onye Eze e nyekwara gi okpu Eze eyii

Gi were okpu Eze gi tinye n'ohia

Were okpu aghugho kpuru n'isi
Riwe oriri oriri rijie chi
Nyiwa onyinyi onyinyi nyijie chi
Onye Eze e nyekwara gi okpu Eze eyii

Abụ a na-akowa onye Eze ji aghugho nogide ndi o na-achi,
wekoro aku obodo ka o buru naani nke ya ma gbochie ka o
ghara irute ndi o na-achi.

Abụ akwa: Abụ a na-egosi na mmadu dabara na nsogbu nke
nwere ike ibu onwu Ma o bu ihe agaghi ka onye siri choo ya
di n'owa. Imaatụ:

Anyi na-achọ nwanne e-e
Nwanne anyi onye obioma e-e-e
Olee ebe anyi ga-ahu ya a-a-a
onwu e mee anyi aru o-o-o

Abụ Ofufe/Ekpere: Nke a bu abụ ofufe Ma o bu abụ ekpere
nke e ji riota ihe oma n'aka Chineke. Imaatụ:

Anyi abiala ife Chineke anyi o-o
Anyi abiala ife
Onye kere uwa ofufe

Abụ Agha/oru: Abụ a na-eme ka obi sie ndi na-aga agha Ma
o bu oru ike, ka ha nwee ike tinye uchu n'ihe ha gara ime.
Imaatụ:

Nzogbu nzogbu
Enyi mba enyi
Nzogbu enyi mba
Nzogbu nzogbu
Enyi mba enyi

Abụ umuaka: Nke a bu abụ e ji eku nwa nke ga-eme ka obi di
nwa mma ma mee ya ka o kwusi ibe akwa. Imaatụ:

Nwanne m mechie ọ̀nụ ebezila akwa
Akwa adighi ma n'obube
ochi kacha mma n'ochichi
Chiwara m chiwara m ebezila akwa

Omumaatu ndi a gosiputa na ndi Igbo nwere omenala puru iche nke na-egosiputa agumagu onu ha. Ha na-esite n'agumagu abu onu ndi a kwalite omenaala ha, bulie Ma o bu kotoo ndu ojojo ufodu mmadu na-ebi. Echiche ha bu na abu onu ndi a ga-enye aka ichupu agwa ojojo ma webata agwa oma nke ga-egosiputa udi ndu a choro n'obodo.

E nwere udi abu onu dika abu egbeonu ochichi Ma o bu abu nke itu onu nke a na-eji anwabata ndi ime obodo ka ha tonyere ha votu. Abu onu ndi ozo bu nke a na-enweta n'abu di iche iche dika ogugu na ogbugba egwu Umụ nwaanyi , egwu ikunwa na egwu ikuputa nwa. Ufodu n'ime abu ndi a ka a ga-enyocha n'edemede a.

Mmewere Abu:

Abu bu otu n'ime ngalaba ukwu ato di n'agumagu, nke ntule na nnyocha ya adighi mfe. Nwadike (2006) kwuputara na a bia na ngalaba agumagu ato e nwere, abu kacha sie ike n'ih na nhazi ya na-adi iche, nghota ya na-ata akpu, asusu ya na-ebuaju, odide ya na-esi ike. Anozie (2005) gbakwunyere na "Asusu abu tosiri ika aka iji welite abu ahụ elu, mee ka abu ahụ kaa akaa ma nye ezi echiche di elu".

Ihe nke a na-egosiputa bu na, o bughi asusu o bula ka e ji ede abu, o bu asusu kara aka, nke mere nghota abu adighi mfe. Anozie gakwara n'ihu kwuo na asusu abu tosiri inwe ilu, asiniilu, ukabuilu, mburu, myiri, egbeokwu, agharaokwu, nsinudamara, mmemmadu na biambiamgbochi. N'ezikwu, atumatuokwu ndi a na-egosiputa nkamma di n'abu ma mee ofeke ewu. Nke a mere ndi Igbo jiri kwuo si onye a turu ilu kowaara ya ego e ji luo nne ya furu ohia, Ma o bu ofeke amaghi mgbe e kere nku ukwa.

Anozie gakwara n'ihu kwuo na abụ juputara na nka, nke na-akowa ndu na ihe e kere eke, asusu abụ di elu nke na-egosi onodu mmadu no n'ime ya. O nwere ike ibu anuri Ma o bu olu ariri, ochi na akwa Ma o bu mee ka mmadu tusa ahụ. Nke a putara na abụ na-adị nkenke, ju na nghota, nwee ndanausoro mana asusu ya na-ata mmiri.

Mmewere Agumagu Abụ onu Igbo:

Abụ onu dika Okpewho (1992) siri kwaa bu abụ e ji ekereuche were dee nke na-emetuta ndu ndi a na-aguru ya, nke e si n'onu wee na-akpoputa. o kwara na abụ onu nwere akanka ndi o na-enwete nke na-adighi n'abụ ederede. Nke a gosiri na abụ onu bu ekwumekwu ndi ahụ e kwuputara n'onu Ma o bu guputa n'egwu nke ndinisiokwu ya na-abukari ihe ndi a huru anya nke a na-eji asusu wee kpaa ya ka nkata. Chinweizu na ndi otu ya (1980:67-70) gara n'ihu kwaa na:

Abụ onu di oke mkpa na ndu ndi Afrika n'ihu na o bu usoro odinaala e si egosiputa amamihe site n'ihe e kwuputara n'onu, n'ihu na, obodo Afrika abughi ndi e ji edemede wee mara. N'agbanyeghi na otutu asusu aburula nke ederede ugbo a, o gara n'ihu kwaa na abụ onu ka nwere ugwu diiri ya. Abụ oru bu njirimara obodo kara mmuta di n'ime ya. N'ihu na o bu site n'abụ onu ka e si agbasa ozi ma kwakwaa nhuju anya nke ndi mmadu were site n'ogugu egwu. Abụ onu bu usoro e si eji ikpe were kochaa ihe ojoo na-eme n'obodo, Ma o bu ihe ndi kwesiri ka e mezie n'obodo. Abụ onu bu usoro e si atulekota amamihe obodo na obodo. Abụ onu na-eme ka a na-enwe onu n'ime obodo. Nke a gosiri na abụ onu na-arụ oru ikpochapu ndi omeleme n'obodo ma mee ka udo na eziokwu na-achi obodo.

Abụ ọñụ bụ ekwuru n'ọñụ, Chukwuma (1994) kọwara na abụ ọñụ adighị onye a ga-asị cheputara ya, kama ọ bụ obodo o si pụta ka e lekwasiri anya na ọ bụ ha nwe ya. ọ bụ eziokwu na ọtụtụ ndị mmadụ ma maka akụkọ abụ ndị a na-akọ Ma ọ bụ egwu ndị a na-agụ n'ime abụ Ma ọ bụ ilu ndị a na-atụ n'ime ya, nke a emeghi ka asị na ọ bụ onye ahụ cheputara ya.

Abụ ọñụ na-ekwu maka abụ otito, abụ ihunanya dg. Akwukwọ encyclopedia (1990) kọwara abụ ọñụ dika abụ e ji amamiihe kpokota na-ekwu maka ụmụanụ, akụkọ ifo, ilu na nsiribiri ndị dī n'ime ya, nke na-abara ndị nwe ya uru n'uzọ dī iche iche. Internet 30th June (2012) kọwara na abụ ọñụ nke ndị ọkpọ abụ kporo bụ ihe baara ọha na eze uru ma buri ihe e ji eme ha obi uto, mee ka ha wepuga echiche ha nakwa dolidoli nke uwa. Nke a gosiri na abụ a kpoziri akpozi puru ime ndi mmadu obi uto, kuzikwara ha ka e si ebi ndu, ma nyekwa aka igbasa ozi n'obodo.

Echiche dī n'Abụ ọñụ

E nwere ọtụtụ echiche nke na-aputakari ihe n'abụ ọñụ ha gunyere otuto, ikpe Ma ọ bụ nkocha, igba egbe ọñụ ọchichi dg. Uzochukwu (2007) kọwara na e ji abụ ọñụ egosiputa omenala Igbo, obibi ndu ndi Igbo na uzọ dī iche iche ndi Igbo si akpata akụ na ụba. Ebe abụ ọñụ na-aka agba elu dika Osuafo (Nd) siri kwuo bụ na ebe ọñụ ọchichi. ọ kọwara na abụ ọñụ ọchichi nwere nke odinaala na nke oge ugbo a. Egbe ọñụ ọchichi nke odinaala na-anochite anya ndi nta akuko Ma ọ bụ ndi mgbasa ozi ji egosiputa ebumnuche ndi mmadu Ma ọ bụ ihe ndi ọchichi ga-emere ha. Egbe ọñụ ọchichi ndi a na-ebuli Ma ọ bụ butuo ndi ọchichi. Imaatu:

I bụ dike
Gi n'onwe gi
Ugo, eze nkiri
Asaa, eze mma
Oji di na mmadu
Eze anyanwu

ọ bụ gị bụ
nUgegbe ọha na eze
Ugegbe ikwu na ibe
onwa na-etiri ọha

okpo abụ a ji abụ a na-eto onye ọchịchị Ma ọ bụ dika iji gosi
uwa ihe ọ puru ime ma ọ buru na ndi mmadu akwado ya. ọ
bughi mgbe niile ka ọ na-abu abụ otito kama e nwekwara ike
iji abụ kochaa ndi a na-etinye n'okwa ọchịchị. A na-esitekwa
n'egwu Umụ nwaanyi na-agba n'oge ugbo a na-eto Ma ọ bụ
na-akoto omume ndi no n'isi, iji maatu: n'egwu Emili na
Nkwere. ọ si na onye ọ bula biara ichu ha na ha ga-ekwe ma ya
chizie ha nke oma iji maatu:

Oguu: Asi m ndi na-achi achi -o

Okwee: Anyi kwere ka unu chiwa

Oguu: Asi m ndi na-achi achi -o

Okwee: Anyi kwere ka unu chiwa

Oguu: Asi m ndi na-achi achi -o

Ndi na-achi achi ndi

Naijiria, welitenu obi unu

Okwee: Anyi kwere ka unu chiwa

otutu oge dika Akporobaro (2008) siri kwaaa, e ji abụ
onu were n'akporita egbe onu mba na mba, nwunye di na
nwunye di Ma ọ bụ e ji ya eme mkpesa nke ezinaulo. Imaatu:

Oguu: I huna na nwunye nwa m suru m bekee

Okwee: Si m getawee

Oguu: I huna na nwunye nwa m suru m bekee

Okwee: Si m getawee

Oguu: ọ suru m bekee sa m amaghi akwukwo
ebe nwa m na-asu bekee

Ogwee: Asuola m bekee

Abu a gosiri na mmadu adighi mma ikpari onye mutara ya n'ih
na ọ garughị ebe onye nke ozo garuru n'okwa.

E ji abụ ọñụ akọcha otu obodo Ma ọ bụ ibe ya ma jiri
abụ ọñụ too obodo ahụ

Ịmaatụ:

ọ zaaha
Zara aha nna ya
ọ zaaha
Zara aha nna ya
Onye ga-aza aha
Zara aha nna ya
ọ bụ ihe ụwa chọrọ

A na-ejikwa abụ ọñụ ama aka tụnadị oge mmemme, ịma aka
mgba Ma ọ bụ ichi ọzọ ịji maatụ

Ofeke ọ ga-eketanụ oke ichi? a-e
Ofeke ọ ga-eketanụ oke ichi? a-e
Ofeke ọ ga-eketanụ oke ichi

Ejikwa abụ ọñụ eto onye rurula ezi ọrụ nke ndị mmadụ hụrula
ọrụ ọ rụrụ ịji maatụ

Ikemba, ikemba
Ikemba ka m ga-eso-o
Ma ọ na-eje eje
Ma ọ na-ala ala
Ikemba ka m ga-eso –o

E ji abụ a eto onye ndu mere nke ọma n’oge ugbu a.

Ntọsasi

Iji abụ ndị a edeputarala dị iri na abụọ were mee
ntọsasi. Ha bụ ndị a:

- 1) I bụ dike
Gị n’onwe gị
Ugo, eze nkiri
Acha, eze mma
Oji dị na mmadụ

Eze anyanwu
 ọ bu gi bu
 Ugegbe ọha na eze
 Ugegbe ikwu na ibe
 ọnwa na-etiti ọha

- 2) Gọwọn tiwe tiwe tite nwa agụ n'ura
 Gọwọn tiwe tiwe tite nwa agụ n'ura
 Mgbe nwa agụ tetara
 Ebelebe egbuole

- 3) ọgụ: Onye zogburu nwa agụ
 Okwee: Ka anyị lanụ ka anyị lanụ
 Ka anyị lanụ ka anyị lanụ
 Ọgụ: Onye zogburu nwa agụ
 Okwee: Ka anyị lanụ ka anyị lanụ
 Ka anyị lanụ ka anyị lanụ
 Ọgụ: Mbakwe zogburu nwa agụ
 Okwee: Ka anyị lanụ ka anyị lanụ
 Ka anyị lanụ ka anyị lanụ
 4) Rochas ga-achi anyị -o-o
 A-yen-ye-e
 A-yen-ye-e
 A-yen-ye-e
 Rochas ga-achi anyị -o-o
 A-yen-ye-e
 A-yen-ye-e
 A-yen-ye-e

- 5) Ọgụ: Rochas i di mu mma
 Okwee: N'ezie –a
 Ọgụ: ọchịọra i di mu mma
 Okwee: N'ezie –a
 Ọgụ: ọ mere ọha i di mu mma
 Ọkwee: N'ezie –a
 Ọgụ: Onye chi ya nyere ugo

Mmadu apughị inara ya
Okwee: N'ezie –a
Oguu: Onye chi goziri
Ekwensu apughị ikorū ya
Okwee N'ezie –a

- 6) Isi Nkwocha lee lee
Edi ahonū lee lee
Olee ndi i kporo ga-agma
Ndi i gburu na-akpo gi
- 7) Zik na-achogbu onwe ya n'aku na uba
Shehu na-achogbu onwe ya n'aku na uba
Jim Nwaobodo na-achogbu onwe ya n'aku na uba
Collins na-achogbu onwe ya n'aku na uba
- 8) NPP amarala n'ikpe mara ha
NPP amarala n'ikpe mara ha
NPP amarala n'ikpe mara ha
Onye na-enweghi nke oji
Otiwe otanisi
- 9) Ofeke fechaa o febata n'ulo
Ofeke fechaa o febata n'ulo
Akū fechaa o daara awo
okafog alota si na o biara ibu eze
Onye na-amaghi ezi nna ya
o na-achi umunna ya?
Onye na-amaghi ji na ede
E kwesiri ikpo ya mmadu?
Onye na-amaghi omenaala ha
O kwesiri ibu onye isi
Okafog, o buru na igosi anyi
Ngwuru nne gi
Anyi e mee gi eze, buru ndi oru gi

- Ị nwee ike igosi anyị
Na ị bughị onye aka ntụtụ
Anyị e mee ọchịchọ gị
Ọkafo, buru ego gị lawa
Anyị abughị Judas na-ata mkpuru ego
Anyị achoghị nkwa mmiri pọmpu gị
Mmiri akwanga anyị ga-ezuru anyị
Anyị achoghị nkwa ọkụ latiriki gị
Mpanaka anyị ga-agbaliri anyị
O zuru nna nna anyị, ga ezuru anyị
Gakwa e zuru ụmụ anyị
Na ụmụ ụmụ anyị
Ọkafo, lawa tupu ị gbasasịara anyị obodo
Lawa n'obodo mepere emepe
Unyi obodo a ị na-asọ ga-emetu gị
10) ọgụ: Ị huna na nwunye nwa ma sụrụ m bekee
Okwee: Sị m getawee
ọgụ: Ị huna na nwunye nwa m sụrụ m bekee
Okwee: Sị m getawee
ọgụ: ọ sụrụ m bekee sa m amaghị akwukwọ
ebe nwa m na-asụ bekee
Ogwee: Asụọla m bekee
- 11) Ọzaaha
Zara aha nna ya
Ọzaaha
Zara aha nna ya
Onye ga-aza aha
Zara aha nna ya
Ọ bụ ihe ụwa choro
- 12) Ikemba, Ikemba
Ikemba ka m ga-eso
Ma ọ na-eje eje
Ma ọ na-ala ala

Ikemba ka m ga-eso

Ihe ndị a ga-elekwasị anya n'abụ ọñụ ndị a bụ nkenụdị abụ, isiokwu, oge e ji akpọputa abụ ọñụ, mmewere abụ ọñụ, asụsụ nka dị n'abụ ọñụ na uru abụ ọñụ ndị a bara.

Nkenụdị Abụ ọñụ: ụfọdụ abụ ọñụ ndị e deputara bụ abụ e ji ebulite ndị mere nke ọma n'obodo, ụfọdụ oge a na-eji ya eto ndị ndorondoro ọchịchị.

N'ụdị abụ a, a na-etinye ọtụtụ ihe karịa ihe ndị ha mere. Oge ụfọdụ a na-esikwa n'ime ya gwa ha ụfọdụ ihe ndị ha kwesiri ime iji maatụ:

(i) Ikemba, Ikemba
 Ikemba ka m ga-eso
 Ma ọ na-eje eje
 Ma ọ na-ala ala
 Ikemba ka m ga-eso

(ii) Ị bụ dike
 Gị n'onwe gị
 Ugo, eze nkiri
 Acha, eze mma
 Oji dị na mmadụ
 Eze anyanwụ
 Ọ bụ gị bụ
 Ugegbe ọha na eze
 Ugegbe ikwu na ibe
 Onwa na-etiti ọha

Ụfọdụ oge a na-ejikwa ụdị abụ a akọcha ndị iro, iji gwa ha na ha efekwala mmadụ aka n'ihì na ha adighị ike. Iji maatụ:

 Gowon tiwe tiwe tiwe
 O tite nwa agụ n'ura
 Mgbe nwa agụ tetara

Ebelebe egbuo

N'abụ a, mmadụ na-agwa onye iro ya ka ọ kpachara
anya n'ihị na ya bụ agụ nke na-ekwesighị imete n'ura. N'otu
aka ahụ kwa, n'abụ nke na-esote nke a, e nwere ọgụ na okwe
iji bulie mmadụ elu, dika:

Ọgụ: Onye zọgburu nwa agụ?
Okwee: Ka anyị lanụ ka anyị lanụ
Ka anyị lanụ ka anyị lanụ
Ọgụ: Mbakwe zọgburu nwa agụ
Okwee: Ka anyị lanụ ka anyị lanụ
Ka anyị lanụ ka anyị lanụ

Oge ụfọdụ, a na-eji ya akwanyere otu Ma ọ bụ ndị
mmadụ ugwu kariri akari maka ihe ha meputarala Ma ọ bụ ihe
ha choro imeputa. Ndị ndorondoro ochichi na-eji ya akasi onwe
ha obi, ma mee ka ndi mmadu kwenyere ha. Ana-eji kwa ya
eme ka ndi mmadu ghota ihe ha bu n'uche, tumadi mgbe ha na-
achọ ka ndi mmadu tonyere ha akwukwo ochichi (votu) iji
maatụ:

- i) Rochas i di mu mma
N'ezie –a
Ochiora i di mu mma
N'ezie –a
- ii) Rochas ga-achi anyi -o-o
A-yen-ye-e
A-yen-ye-e
A-yen-ye-e
- Rochas ga-achi anyi -o-o

A-yen-ye-e
A-yen-ye-e
A-yen-ye-e

Abụ Nkọcha: Nkọcha pụtara inara mmadụ ugwu ya maka agwa ojọọ ọ na-akpa. Ma ọ bụ iji n'ụzọ abụ were gwa mmadụ ọrụ ọ dị nke a na-achọ ka ọ si n'ime ya pụta. ụfọdụ oge kwa, ọ na-abụ ụzọ e si agwa ndị ndorondoro ọchịchị okwu ka ha si n'ime ihe ojọọ ha na-eme pụta. A na-ejikwa ya akọwara ndị mmadụ ihe ojọọ ndị ha merela. Ma ọ bụ kwanụ gwa ndị isi ọchị-agha. Ma ọ bụ ndị ọchịchị, dọtaraala ọgụ gbaa ọsọ, a choro ka ụmụ ogbenye nwuo n'ọgụ ndị ọ dọtara. Iji maatu:

- i) Isi nkwocha lee lee
Edi ahụobu le lee
Olee ndi i kporo gaa agha
Ndi I gburu na-akpo gi
- ii) Zik na-achogbu onwe ya n'aku na uba
Shehu na-achọ odimma nke anyi
Jim Nwobodo na-achogbu onwe ya n'aku na uba
Collins na-achọ odimma nke anyi
- iii) Ofeke fechaa o febata n'ulo
Akụ fechaa o daara awo
Okafọ alota si na o biara ibu eze
Onye na-amaghị ezi nna ya
o na-achị ụmụnna ya?
Onye na-amaghị ji na ede
E kwesiri ikpo ya mmadu?
Onye na-amaghị omenaala ha
O kwesiri ibu onye isi

Isiokwu di n'Abu onu ndi a:

Mgbe a na-ekwu maka isiokwu, a na-ekwu maka ọkpurukpụ ihe nke si n'abụ ọñụ. Ma ọ bụ ihe nkọwa na-egosi ihe abụ ọñụ na-ekwu maka ya. Abụ ọñụ n'oge ugbo a dika abụ ọñụ mgbe ochie nwere ọtụtu isiokwu; isiokwu ndị a elebara anya bụ ọñwụ, okpukperechi, nrite, obibi ndụ na enwemenwe bụ ihe ndị a chọputara mewere isiokwu dī n'abụ ndị a. Iji maatu: Abụ ndị a metutarala egbe ọñụ ọchịchị bụ nke ụfọdụ ndị ọchịchị ji agwa ibe ha okwu. Ụfọdụ oge abụ ọñụ ndị a na-egosi mbuli. Ma ọ bụ mbutu n'okwa. ọ na-enyekwa aka imebọ ndị ọchịchị ebe ha riri mperi n'ọrụ ha.

Ndokọ:

Na ndokọ abụ, a na-elenye anya n'abụ ndị e dere n'ogbara n'ogbara, Ma ọ bụ na nkebi na nkebi, na ndị nọ gbii na-enweghị nkebi ọ bụla . ọtụtu abụ ọñụ ugbo a bụ ndị a na-edede na nkebi na nkebi, ahiri ha na-adị n'ogbara n'ogbara. A chọputara na abụ ọñụ oge ugbo a, na-enwe ekwuru n'ọñụ. Ma ọ bụ ekwuruekwu nke ziri ezi. Abụ ndị a e depụtara nọ gbii na-enweghị nkebi ọ bụla . ọmumaatu:

- i) ọkafo, a loto si na ọ biara i bụ eze
onye na-amaghị ezi nna ya
ọ na-achị ụmụ nna ya
onye na-amaghị ji na ede
e kwesiri ikpo ya mmadu?

Abụ ọñụ a nọ gbii, ahiriabụ ya dī nke nke ma dika ahiriabụ ise. E nweghị ndanusoro n'abụ a.

- ii) I bụ dike
Gi onwe gi
Ugo eze nkiri
Asha, eze mma
Oji dī na mmadu
Eze Anyanwu
ọ bụ gi bụ
Ugegbe ọha na eze

Ugegbe ikwu na ibe
onwa na-etiri oha

Abu onu a no gbii, ahiriabu ha di nke nke, nke di
ahiriabu iri. Ahiriabu ahaghi nhatanha ndi ufodu kariri ibe ha,
o nweghi ndenusoro

iii) Oguu: Onye zogburu nwa agu?
Okwee: ka anyi laanu ka anyi lanu
ka anyi laanu ka anyi laa
oguu: Mbakwe zogburu nwa agu?
Okwee: ka anyi laanu ka anyi lanu
ka anyi laanu ka anyi laa

E lee anya n'abu a, ugu abu Ma o bu okpo abu na-agu,
okwee a na-ekwe iji mee ka abu daba n'usoro okpo abu choro
ya. E nwere ndanusoro n'ihe okwee na-ekwe. Imaatụ

Ka anyi lanu ka anyi lanu
Ka anyi lanu ka anyi laa

Oge e ji Akpọputa abu onu

Mgbe a na-eji agu abu a bu mgbe e nwere mmemme
Ma o bu mgbe e nwere onodu ikpalite igu egwu. Iji maatụ, e
nwere ike igu abu onu ndi a oge iri ji ohuru, ikuputa nwa Ma
o bu mgbe umu nwaanyi nwere ogbakọ nke aka ha, Ma o bu
mgbe a na-alu di na nwunye.

A na-ejikwa ya atu ikpem, mgbe obodo na obodo Ma
o bu kwanu nwunye di na nwunye di nwere esemokwu. Nke a
mere e ji asi na okpo abu anaghi akpo n'efu Ma o bu na nkiti,
o ga-enweriri ihe kpalitere mmuo ya ikpo abu ndi a. Iji maatụ:

i) Oguu: I huna na nwunye nwa m suru m bekee
Okwee: si m getawee
Oguu: I huna na nwunye nwa m suru m bekee
Okwee: si m getawee
oguu: o suru m bekee sa m amaghi akwukwo

Ebe nwa m na-asụ bekee
Okwee: Asụọla m bekee

- ii) Ọzaaha
 Zara aha nna ya
 Ọzaaha
 Zara aha nna ya
 ọ bụ ihe ụwa chọrọ
- iii) Isi Nkwọcha lee lee
 Edi ahụonụ lee lee
 Olee ndị i kpọrọ ga agha
 Ndị i gburu na-akpọ gi

Abụ ndị a niile bụ agurụ n'ọnụ. ụfọdụ bụkwa ndị a na-agụ a na-emegharị ahụ. ụfọdụ bụkwa ndị ọgụ na-agụ ndị okwukwe a na-ekwee. Ma n'ime ha niile, ihe dị oke mkpa bụ na, abụ ndị a bụ nke a na-agụ n'ọnụ, ma na-agbakwa ụfọdụ agba.

Mmewere Abụ-ọnụ

A chọputara na abụ ọnụ Igbo bụ abụ e kwesiri ikewa ụzọ abụ, abụ akpọrọ n'ọnụ na abụ ederede. Abụ ndị e deputara n'elu bụ abụ e nwere ike ikpọ abụ ọnụ n'oge ugbo a. Ha bụ abụ e ji akọwaputa usoro obibi ndụ n'oge ugbo a na-echiche ndị mmadụ banyere oge nke a anyị nọ n'ime ya. Abụ ndị a gosikwara na abụ ọnụ ndị a n'oge ugbo a adighi ihe n'abụ ọnụ oge gboo. Ihe diwagara ihe bụ na, abụ ọnụ Igbo na-abukari nke e ji achọ ihe n'etiti oha mmadụ Ma ọ bụ n'aka oha mmadụ. Ha na-enyekwa aka iwulite obodo ebe ha si puta. Abụ ọnụ ugbo a dika abụ ọnụ mgbe ochie anaghi asi lekwa onye kpọrọ abụ ọnụ ahụ kama ọ na-abụ oha obodo weputara aka ziputa ma jiri ya gbochie ihe ojoo idaputa n'etiti obodo ndi ahụ.

Asụsụ nka di n'Abụ ọnụ

N'ebe ihe a na-elebanya bụ ụdị asụsụ ọkpọ abụ ji were kpọọ abụ ya. O nwere ike bụrụ olundị Ma ọ bụ asụsụ Izugbe. Olundị na-aka apụta ihe n'abụ ọnụ. Asụsụ e ji dee abụ na-eme ka nghọta abụ ahụ dị omimi. A na-eji atụmatụokwu dị iche iche na-asụsụ nka ndị ọzọ were achọ abụ mma. A chọputara na abụ ndị a achịkọtara nwere ọtụtụ okwu gbara ọkpụrụkpụ dika akpalaokwu na ilu tinyekwara ihe ndị ọzọ menyekwara abụ ndị a. Nke ọtụtụ n'ime ya bụ ndị a ga-elenye anya n'okpuru ebe a:

Mbiambia Mgbochi: Nke a bụ atụmatụokwu na-egosi mgbe okwu Ma ọ bụ ahiriabụ biara ugboro ugboro n'okwu iji mee ka okwu nwee nghọta pụrụ iche. Iji maatu:

- a) Ofeke fechaa ọ febata n'ụlọ
 Ofeke fechaa ọ febata n'ụlọ
- b) Gowon tiwe tiwe tite nwa agụ n'ura
 Gowon tiwe tiwe tite nwa agụ n'ura

N'ahiri abụ ndị a, nke mbụ, a ga-abụ na ahiriabụ nke mbụ na nke abụọ bụ otu ihe. Ahiri abụ biara ugboro ugboro n'abụ ndị nọ n'elu, na-egosi mbiambia mgbochi. Mbiambia mgbochi a nyere aka ime ka egwu ndị a dị omimi.

Mbụrụ: ọ bụ ihe e ji atunyere ihe. A na-eji kwa ya atunyere ihe dị ugha m ugha. Ya mere Ukaegbu (2003) jiri kowaa mbụrụ dika ihe e ji atunyere ihe abụọ na-eyighi onwe ha. Mbụrụ ndị a ọkpọ abụ webatara n'abụ ya bụ ndị a:

- i) Ugo eze nkiri,
 Asha eze mma
 Ugegbe ọha na eze
 Ugegbe ikwu na ibe
 Ọnwa na-etiti ọha

N'abụ a, na onye a na-ekwu maka ya ka e ji atunyere ugo, asha, ugegbe na ọnwa. Ihe ndị a gosiri na onye a na-ekwu maka ya mara mma dị ka ugo, ugegbe, asha na ọnwa. N'abụ a:

Isi nkwocha lee lee
Edi ahụonụ lee lee
Olee ndị i kpọrọ ga-agma?
Ndị i gburu na-akpọ gi

E ji isi nkwocha na Edi ahụonụ na-atunyere onye a na-ekwu maka ya, nke a na-egosi etu akpukpọ ahụ onye ana-ekwu maka ya di. Onye ahụ nwere isi nkwocha ma ruduwe ahụonụ ya.

Mmemmadu: Nke a bu atumatu okwu a na-eji ihe na-adighi ndu were tnyere ihe di ndu Ma o bu metuta ihe na-adighi ndu na ihe di ndu.

Mpanaka anyi na-agbaliri anyi
O zuru nna nna anyi, ga-ezuru anyi
Gakwa ezuru umu anyi
Na umu umu ha

N'abu nke a, mpanaka bu oji atunyere mmadu nke oru ya di mma, e mere mpanaka ka o bu mmadu. udi atumatuokwu a, na-ebuputa nkamma di n'abu.

Kwunkwukwa: Nke a bu ikwu otu okwu ugboro ugboro, iji weputa nkamma di n'abu. Kwunkwukwa na-aputakarị ihe n'abu onu Igbo nke ukwu, n'ih i na, o na-eme ka okwu a na-ekwu bamie n'umi nti. Iji maatụ:

- i) Ka anyi lanu
Ka anyi lanu
Ka anyi lanu
- ii) Onye na-amaghi
Onye na-amaghi
Onye na-amaghi
- iii) Lee lee
Lee lee

- iv) Ma ọ na-eje eje
Ma ọ na-ala ala
- v) I huna na nwunye nwa ma sụrụ m bekee
sị m getawee
I huna na nwunye nwa ma sụrụ m bekee
sị m getawee
- vi) ọzaaha
Zara aha nna ya
Ọzaaha
Zara aha nna ya

Ajujunaonwe: ọ bụ ajuju e ji akpalite mmụọ mmadụ. ụdị ajuju a juru eju n'abụ ọñụ Igbo tūmadị n'abụ ọñụ nke oge ugbo a. ọ na-enye aka ime ka e chee echiche banyere okwu nke a na-emejuputaghị emejuputa. Iji maatụ n'abụ ndị a

- i) Isi nkwocha lee lee
Edi ahụọñụ lee lee
Olee ndị i kpọrọ ga agha
- ii) Onye na-amaghị ezi nna ya
ọ na-achị ụmụnna ya
onye na-amaghị ji na ede
E kwesiri ikpọ ya mmadụ
Onye na-amaghị omenaala ha
O kwesiri ibụ onye isi

Akpaalaokwu: ọ bụ okwu nwere mmetụta pụrụ iche ebe mmadụ nọ. Ọ bụ okwu nghota ya dị omimi. Iji maatụ:

- Onye na-amaghị ji na-edede
E kwesiri ikpọ ya mmadụ
I nwee ike igosi anyị
Na i bughị onye aka ntutu

Na ndepụta a, “Onye na-amaghi ji na ede, bụ akpaalaokwu nke na-egosi mmadụ dika onye ohi Ma ọ bụ onye nzuzu. Akpaalaokwu na-egosi nkamma di n’abụ.

Ilu: Ndị Igbo si na ilu bụ mmanụ e ji eri okwu. Nke a putara na okwu ọ bula onye Igbo kwuru ga-enweriri ilu na-esote ya. Ilu na-enye aka ikwalite ọrụ aka. Ha na-enye aka ime ka abụ nwee ugwu dika Ukaegbu (2003) kwuru. otutu omumaatu n’abụ ọnu Igbo ugbo a na-egosiputa ilu. Iji maatu

- i) Ofeke fechaa, o febata n’ulo
Akụ fechaa, ọ daara awọ

Ejima okwu: Ndị Igbo na-ejikari ihe abuo yiri onwe ha were a maatu, dika ofo na ogu, mmuo na mmadu, elu na ala, di na nwunye dgz. N’abụ ọnu Igbo, ejima okwu ndi a na-aputakari ihe, nke a bu maka okwu ndi a di n’omenaala Igbo. Ihe okpo abụ ndi a na-eme bu iwebata ha n’uzo ziri ezi. Iji maatu:

- i) Ma ọ na-eje eje
Ma ọ na-ala ala
- ii) ọ bu gi
Ugegbe ọha na eze
Ugeghe ikwu na ibe
- ii) Onye na-amaghi ji na ede
E kwesiri ikpo ya mmadu

Ihe ndi a edeputara na-egosi ejima okwu n’uzo di iche iche, okwu ndi a gunyere eje-eje na ala ala, ọha na eze, ikwu na ibe, akụ na uba, ji na ede. Ha niile bucha ejima okwu.

Uru Abụ ọnu Igbo ndi a Bara

Abụ ọnu Igbo ndi oge ugbo a nwere otutu uru nke e si n’ime ya erite. A choputara n’abụ ọnu oge ugbo a bu nke a e ji akwanyere ndi mmadu oku n’ukwu ka ha nwee ike ime ihe ndi

kwesiri ekwesị, ma ndi nọ n'isi Ma o bu ndi nọ n'odu. o na-abu usoro e si ekwuputa ihe ga-ara umu ogbenye ahụ ikwuputa, n'ihi na ndi Igbo si "asokata eze anya, e kpuru nkata gwa ya okwu" iji maatụ: Abụ ndi a:

i) Okafo, o buru na i gosi anyi
Ngwuru nne gi
Anyi e mee gi Eze,
Buru ndi oru gi
I nwee ike igosi anyi
Na i bughị nye aka ntutu
Anyi eme ochicho gi

ii) Isi Nkwocha lee lee
Edi ahunu lee lee
Olee ndi i kporo gaa agha
Ndi igburu na-akpo gi

Uru ozọ di n'Abu onu nke oge ugbu a bu nke iji kochaa onye na-amaghi omenaala ndi be ha. Ma o bu onye chere ka arucha a ihe di na be ha tupu o mabata iri uru nọ n'ime ya. Iji Maatu:

i) Ofeke fechaa, o febata n'ulo
Aku fechaa o daara awo
Okafo a lota si na o biata ibu eze
Onye na-amaghi ezi nna ya
o na-achi umu nna ya
Onye na-amaghi ji na ede
E kwesiri ikpo ya mmadu?
Onye na-amaghi omenaala ha
O kwesiri ibu onye isi?

ii) Okafo buru ego gi lawa
Anyi abughi Judas na-ata mkpuru ego
Anyi achoghi nkwa pompu gi
Mmiri akwanga anyi ga-ezuru anyi
Mpanaka anyi na-agbaliri anyi

O zuuru nna nna anyị ga-ezuru anyị

Na ụmụ ụmụ anyị

A chọputakwara na abụ ọnụ oge ugbo a na-enye aka
igbasa ozi n'ime obodo. ọ na-enyekwa aka ito ndị chiri ezi
ọchichi ma yinye ha aja n'ukwu. Iji maatu:

- i) Eze anyanwụ
Ọ bụ gi bụ
Ugegbe ọha na eze
Ugegbe ikwu na ibe
Onwa na-etiti ọha

Abụ ọnụ bụkwa ụzọ e si eme mmadụ ọbioma dika ọ dị na mgbe
ochie. A na-ejikwa ya eme ndị mmadụ nkocha ka ha si na-agwa
ọjọọ pụta mewe ezi omume. A na-ejikwa ya e mere ugegbe a
na-eji ele onye iro anya dika ha dị n'abụ ndị a:

- i) Okafo lawa tupu igbasasịara anyị obodo
Lawa n'obodo mepere emepe
Obodo a i na-asọ ga-emetu gi

- ii) Ọgụ: I huna na nwunye nwa m sụrụ m bekee
Okwee: Sị m getawee
Ọgụ: I huna na nwunye nwa m sụrụ m bekee
Okwee: Sị m getawee
Ọgụ: ọ sụrụ m bekee sa m amaghi akwukwọ
Ebe nwa m na-asu bekee
Okwee: Asuola m bekee

Nchikọta ihe ndị a Tọsasiri

A chọputara na abụ ọnụ nke oge ugbo a na nke ochie
yiwagara onwe ha, ihe diwagara ichie bụ na abụ ọnụ nke oge a
na-elekwasị anya na ndorondoro ọchichi, nsoro mbulite elu
Ma ọ bụ nsoro mbudata ala. Abụ ọnụ oge ugbo a kwekorịtarị
n'ihe Chukwuma (1974) kwuru, o kọwara na abụ ọnụ anaghi

enwe onye a ga-asị na ọ bụ ya gupatara ya kama ọ na-abụ ihe agbakorọ aka were guputa. O gosiputakwara na abụ ọnụ oge ugbo a bụ nke e ji ekwuputa echiche ndị mmadụ banyere mmegide a na-emegide ndị obodo. Nke a gara n'ihu daba n'ihe Chinweizu, Onwuchekwa na Ihechukwu kwuru n'afọ (1980), nke ha siri na abụ ọnụ Igbo bụ ụzọ mmadụ si ekwuputa mwute, otito. Ma ọ bụ ụzọ e si eme ka onye ajọ omume si n'ajọ omume ya pụta.

E nwekwara abụ ọnụ ugbo a nke e ji eto. Ma ọ bụ kọchaa ajọ ihe ndị mmadụ na-eme n'obodo ma were kwa ya kọwaa echiche ndị mmadụ ma gbaziere ọha obodo olu. Ufodu ji abụ ọnụ anaputa ihe site n'igụ egwu, mbe m. Ma ọ bụ igọ ọfọ, ya ka Okodo (2012) jiri kwuo na abụ ọnụ ugbo a bụ nke mmegharị ahụ na-esote.

Ihe ndị ọzọ a chọputara gosiri:

- Isiokwu abụ ọnụ ugbo a na-abụ karị nke otito. Ma ọ bụ nkọcha
- Abụ ọnụ oge ugbo a na-adị ka akụkọ n'usoro e si aguputa ya.
- ufodu n'ime ha na-abụ agụu ekwee dika e si ahụ ya n'abụ ọnụ mgbe ochie
- Abụ ọnụ ugbo a nwere ike ibụ egwu. Ma ọ bụ ntuzi
- Abụ ọnụ ugbo a bụ nke a na-aguputa n'ọnụ nke na-enwe oge e ji aguputa ya dika oge mmemme, oge ndorondoro ochichi dg.

Ntuziaka

E nyere ntuziaka ndị a site n'ihe ndị a chọputara

- Ndị ochichi ga-ahazi omumu ihe n'ime obodo maka ikuzi abụ ọnụ
- Ka ndị na-ahazi usoro agumakwukwo huta mkpa ọ di itinye abụ ọnụ n'ihe omumu n'ulo akwukwo
- A chọputara na e nwere ụzọ di icheiche e si enyocha ma nomie abụ ọnụ ugbo a, nke a na-akwado ka ndi na-atosasi agumagu ederede leba nke a anya.

- Ebe abụ ọnụ bụ otu ụzọ e si akwụsi ihe ọjọọ n'obodo, ndị Igbo kwesiri ikwado abụ ọnụ.
- Ndị ọchịchị kwesiri ikwadosi ike na nkwa ha kwere tupu ha abanye n'ọchịchị, ọ bughị igba egbe ọnụ ihe ndị ha na-agaghị eme.
- Ndị ọchịchị kwesiri ikwado ndị ngụputa abụ ọnụ site n'inye ha ihe nrite.

Mmechi

Nchọputa a bụ nke e mere iji nyochaa abụ ọnụ ugbo a. E lebara anya n'abụ ọnụ dị iri na abụọ nke oge ugbo a. Elekwasara anya n'uju n'akanka e ji kpọọ abụ ọnụ ndị a. E mekwara ka a mata mkpa abụ ọnụ dị na mkpa ọ dị ileba anya n'omumụ abụ ọnụ. Abụ ọnụ na-akwalite omenaala ma na-ajali ndị mmadụ obi elu ime ihe ziri ezi site kwa n'ụzọ ahụ too ndị mere ihe ziri ezi.

Abụ ọnụ na-enyere ndị ndorondoro ọchịchị aka imata obi ndị ha na-achị, iji mara ma ha ọ na-emeta ihe ndị a choro n'aka ha, ma nyekwa aka ikwalite omumụ abụ ọnụ ndị e nwere mgbe gboo.

Edensibia

Akporobaro, F.B.O. (2008). *Introduction to Poetry*.
Lagos: Princewill Publishers

- Anozie, C.C. (2003). *Igbo kwenụ (Akụkọ na omenaala Ndị Igbo)*. Enugu: Computer Edge publishers.
- Anozie, C.C. (2007). *Uche Bụ Akpa*. Onitsha: Versity Publishing Company.
- Chinwezu, Onwuchekwa, J. Ihechukwu, M. (1980). *Towards the Decolonization of African Literature*. Enugu: Fourth Dimension Publishing press.
- Chukwuma, H. (1994). *Igbo Oral Literature: Theory and Tradition*. Nigeria: Belpot.
- Nwadike, I.U. (1987). *Ntọala Agụmagu*. Ihiala: Deo Gratia Press.
- Nwadike, I.U. (2006). *Akọ na Uche*. Obosi: Pacific Publishers.
- Okpewho, I. (1992). *African Oral Literature, Backgrounds Character and Continuity*. U.S.A. Indiana University Press.
- Okodo, I. (2012). *onodu Agumagu onu n'ọjaadili, na "ọja": An International Journal of Igbo, African and Asian Studies*. Nnamdi Azikiwe University Awka. Awka: Apple Books Press,
- Osuafor, C. (N.d). *"Oral Political Poems"*. Unpublished Seminar, University of Calabar Nigeria.
- The World Encyclopaedia (1990) 12. U.S.A.: A World Book.
- Uzochukwu, S. (2007). *Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo: Igbo Stylistics and literary criticism*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.
- Ugonna, N. (1980). *Abụ na Egwuregwu Odinala Igbo*. Nigeria: Longman.